

DIE ERAMUSKASTEEL (1903) IN PRETORIA 'N KULTUURHISTORIESE STUDIE

deur

THERSIA ROSSOUW

Verhandeling voorgelê ter vervulling van die vereistes vir die graad

MAGISTER ARTRIUM (KULTUURGESKIEDENIS)

in die

Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van Pretoria

Pretoria

2003

Leier: Dr. L. Kriel

Medeleier: Me. M. van Heerden

Opgedra aan die **laaste Kaapse Rebel**, my Pa
(† 6 September 2003).

“...waar kan ek die pyn toedraai ?”

en

mnr. J.J.P.E. Pienaar († 21 September 2003) vir sy
entoesiasme en ongedempte opgewondenheid om inligting
met my te deel. Hy was ‘n ware inspirasie.

BEDANKINGS:

Graag bedank ek my ouers vir al hulle simpatie, hulp, bystand en volgehoue aanmoediging. Ek bedank hulle ook vir alles wat hulle vir my gedoen het, binne en buite hulle vermoë.

Die navorser bedank ook die volgende persone:

- my studieleier dr. L. Kriel en my medestudieleier me. M. van Heerden vir hulle leiding;
- almal by die Departement Historiese en Erfenisstudies;
- almal met wie ek onderhoude gevoer het en sodoende gehelp het om die legkaart se verlore stukkies te vind;
- Anna-Lieze Stolk vir al die proeflees;
- Boudewijn Stolk vir al sy tegniese hulp;
- oom Colin en tannie Rosa Smith, my redders in tyd van nood;
- Servaas, Zelna, Jeanne-Marie, Servaas (jnr.) en Colin (jnr.) Rossouw vir hulle volgehoue aanmoediging en hulp;
- mev. E.E. Pretorius vir die dokumentasie oor die plaas Garstfontein, wat die studie in 'n vroeë stadium 'n hupstoot gegee het;
- in die besonder mnr. Billy Nell (Bestuurder van Korporatiewe Kommunikasie te Krygkor) vir sy onstuitbare entoesiasme en voortgesette aanmoediging vir die studie;
- die Erasmus-familie en nasate vir al hulle hulpvaardigheid – sonder u sou hierdie studie nooit tot sy volle reg kon kom nie;
- mnr. J.J.P. Erasmus en mev. J.J. Erasmus wat die Erasmuskasteel gebou het.

Die navorser wil ook die volgende instansies bedank:

- die Universiteit van Pretoria, wat finansieel die kommer van klasgelde en fotostaatgeld verlig het;
- Krygkor en die personeel sonder wie se toestemming en finansiële steun die studie nie moontlik sou wees nie;

- die NRF (National Research Foundation) wat dit finansieël moontlik gemaak het om my studie te voltooi. Menings in hierdie werk uitgespreek of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die navorser en moet nie beskou word as dié van die NRF nie.

VOORWOORD

Ek is in 1999 genader om die geskiedenis van die Erasmuskasteel te bestudeer, aangesien dit geblyk het dat daar 'n leemte op die gebied was. Die geleentheid is met ope arms aangegryp, aangesien dit een van die opvallendste huise in Pretoria is. Die navorsingsproses sou egter oor 'n lang tydperk geskied met baie klippe wat eers uit die pad gerol moes word.

Een van die grootste probleme was die tekort aan navorsingsbronne. Daar is nie behoorlike dokumentasie oor die geskiedenis van die plaas Garstfontein, met die kasteelagtige huis wat op 'n koppie staan nie. Daar het wel gereeld artikels in die pers verskyn oor die Erasmuskasteel, maar die inligting is sonder diepte en gewoonlik repeterend. Daar is nie 'n goed gedokumenteerde en nagevorsde geskiedenis van die Erasmuskasteelterrein nie. Dit is van kardinale belang dat die gaping gevul moet word.

Die navorser se taak is verder bemoeilik deur persone wat sogenaamde familieledes is van die Garstfontein Erasmusse. Dié probleem kon darem geredelik uit die weg geruim word nadat die navorser die nodige genealogiese navorsing gedoen het.

Teen die tyd dat die navorser ware familieledes genader het, het sy 'n goeie basiese kennis gehad van die huis en die geskiedenis asook mites wat die huis omvou. Die familie was uiters behulpsaam en het openlik met die navorser gepraat. Hulle was baie tegemoetkomend en het moeite gedoen om terreinkaarte te teken en na die terrein self te gaan om punte van belang uit te wys. Baie van die mites kon opgeklar word terwyl ander as wolhaarstories beskou kan word.

'n Bevinding wat die navorser wel kon maak, is dat daar verwarring gekom het by familieleden en dat sommige buitestaanders aanvaar het dat hulle familie van die Garstfontein Erasmusse is.

As gevolg van die swak dokumentasie en moontlike oorhaastige navorsing, was sekere inligting foutief gedokumenteer. Verwarring het ingesluip by die onderverdeling van die plaas Garstfontein en verkeerde dokumente is bestudeer. Die mites wat ontstaan het van melaatses en dat al die Erasmus kinders met melaatsheid gebore is, is ook as sodanig aan die kaak gestel.

Die belangrikheid van die studie berus op 'n paar besondere aspekte. Die Erasmuskasteel is van argitektoniese belang vanweë sy besonderse Victoriaanse voorkoms. Die terrein is ook argeologies van belang. Die ideaal sou wees om die terrein in sy groter geheel te bewaar. Daar is onder meer murasies langs die Wolwespruit wat heel moontlik met die uitbreidende stad heeltemaal vernietig gaan word.

Nader aan die Erasmuskasteel self is daar 'n klein grotjie, wat die Erasmus-familie die *Dassiegrot* gedoop het, waarin daar belangrike argeologiese vondste gemaak is. Daar is onder andere volstruiseierdopkrale, glaskrale van Egiptiese oorsprong asook verskeie klipwerktuie gevind. Die vondste dui daarop dat San hulle wel op dié terrein tuis gemaak het. Die Erasmus-familieleden kan onthou hoe hulle ook volstruiseierdopkrale *in situ* gevind het. Bo-op en rondom die Dassiegrot is daar tekens van Ystertydperk bedrywighede. Verskeie potskerwe en kraalmure is die nalatenskap van die lang vergete bewoners.

Histories-argeologies is daar 'n paar artefakte onder die Erasmuskasteel se vloer gevind. Mnr. J.J.P.E. Pienaar vertel hoe hy ongeveer in die vroeë 1930's 'n uniform van 'n Britse soldaat onder 'n klip gevind het.

Kultuurhistories is die terrein van belang omdat dit in die breë trekke die ontwikkeling en blom van een familie wys. Tog gaan die betekenis soveel dieper. Verskeie kultuurgebruike kan ook by die huis aanknoping vind, wat die bewaring verder noodsaak.

Die navorsingstuk word soos volg uiteengesit om sover as moontlik 'n beter historiese insig van hierdie besondere landmerk te verkry:

Hoofstuk I is 'n agtergrond studie van bekende Victoriaanse huise in Pretoria, wat vandag nog bestaan. Die navorser het hier na die dokumentasie van dié huise asook die plaaslik beskikbare bronne gekyk. Laasgenoemde was min. Die navorser moes meer gebruik maak van oorsese publikasies as gevolg van die tekort aan bronne oor Suid Afrikaanse Victoriaanse argitektuur. Desereé Picton-Seymour se boek *Victorian buildings in South Africa* is 'n gesaghebbende bron wat geraadpleeg is. Dr. E. Labuschagne se D-Phil.-proefskrif naamlik *Blanke volksboukuns in Transvaal tot 1900, met spesiale verwysing na woningbou* was baie nuttig vir die agtergrondstudie. Die boek van Eric Bolsmann, 'n kunstenaar van noord-wes Duitsland, wat hom in Pretoria gevestig het, laat die plaaslike bevolking op hulle neuse kyk. Daar is waardevolle inligting uit sy *Pretoria artists' impressions 1857-2001* verkry. Tog is daar ook talle probleme met sekere van sy stellings ondervind, omdat daar nie volledige navorsing gedoen is nie. Spesiale dank moet tog aan hom uitgespreek word vir sy waardevolle bydrae tot dokumentasie en bewaring van historiese bakens.

In Hoofstuk II kyk die navorser spesifiek na die genealogie van die Erasmusse van Garstfontein. Dit word terug gevoer tot en met die aankoms van hulle stamvader in die Kaap (voor 1688). Hier het die boek van C.S. Kotzé, *Doornkloof-wêreld...* 'n enorme genealogiese knoop van die Garstfontein Erasmusse opgeklaar. Kotzé was die argivaris van die Nederduits Gereformeerde Kerk van Transvaal. Hy het toegang tot die geboorteregisters asook sterfregisters gehad. Hy het ook onderhoude gevoer met onder andere S. Biesenbach wat haar daarop toegespits

het om 'n volledige Erasmusgenealogie op te stel. Haar navorsing is ook geredelik in hierdie hoofstuk gebruik. Sy het toegang gehad tot die ou familiebybels waarin die name en geboortedatums van talle Erasmuskinders aangeteken is. Biesenbach is ongelukkig oorlede voordat haar taak volbring is. Volgens die Erasmus-familie is dit te danke aan Biesenbach dat die twee ouer huise op die plaas Garstfontein herbou is en nie heeltemal gesloop is nie, soos die oorspronklike plan was. In daardie opsig is Biesenbach se bydrae ook van die uiterste belang, anders sou daar nie 'n geheelbeeld van die vooruitgang van die Erasmus-familie gesien kon word nie. Dit word meer bondig in hoofstuk III bespreek. In hoofstuk II word ook gekyk na die plaas Garstfontein en wanneer Carel Jacobus Erasmus die eerste stuk grond by een van die Rademeyer-broers gekoop het.

In Hoofstuk III word daar in fynere besonderheid na die Erasmuskasteel self gekyk. Hier is daar in die besonder staat gemaak op mondelinge mededeling van die familie en N. Cooper se *The opulent eye*. Die vertrekke se oorspronklike gebruike is uitgeklaar, asook wie waar geslaap het. Vanuit die onderhoudvoering het daar wonderlike familieverhale aan die lig gekom.

In Hoofstuk IV word daar spesifiek na die benaming "Spookhuis" gekyk. Dié naam word algemeen deur Pretorianers gebruik as daar na die Erasmuskasteel verwys word. Die kwessie van melaatses op die plaas word in die besonder bestudeer.

Bolsmann se bewerings in sy boek *Ghosts of Pretoria* is ongegrond en nie na wense nagevors nie. Bolsmann maak melding van verskeie hoorsê-spookstories en meld dan ook die rolprent *Hier's ons weer!* Hy het wel die titel en die akteurs se name reg, maar die volgende is foutief: Die film is nie in 1946 gemaak nie en dit is verseker nie 'n spookfilm nie. Die boek se inhoud mag nou miskien vir 'n sekere groep mense wat bog spookstories vir mekaar vertel van waarde wees. Dit is egter skreiend om op so 'n onprofessionele en ongevoelige wyse 'n familie se geskiedenis so foutief en

sonder enige bewyse en selfs name van persone wat die sogenaamde gedaantes gesien het, uit te lap. Dit bemoelijk natuurlik die navorser se taak om 'n geskiedkundige werk te skryf, as die familie glad nie meer belangstel om met iemand te praat nie. Daar is aan die navorser meegedeel dat die familie nie bereid is om saam te werk nie. Die familie was egter meer as gewillig om inligting vir die navorser te gee.¹

Die navorser het ook gepoog om die oorsprong van die benaming "Spookhuis" vas te stel. Volgens die Erasmus-familie was dit afkomstig van 'n film wat daar geskiet is. Dokumentasie van die ou Filmraad is geraadpleeg om die film op te spoor. Later sou dit blyk dat die huis in twee films verskyn het. Of die filmmakers toestemming gehad het, was onbekend. Mnr. J. R. Erasmus (Emus) was in besit van die Erasmuskasteel toe beide films geskiet is. Die navorser het in die laaste fase van die navorsing bevestiging van mnr. J.R. Erasmus gekry dat daar wel toestemming gegee is.

Vanuit die navorsingsproses kan die afleiding gemaak word dat daar heeltemal 'n wanbegrip ten op sigte van melaatsheid bestaan. Die navorser het besluit om meer intensiewe navorsing oor die siekte te doen. Wetgewing uit dié tydperk ten opsigte van melaatses asook die siekte self is nagevors.

In Hoofstuk V maak die navorser gebruik van die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne 25 van 1999 en vergelyk dit met ander lande se voorskrifte ten opsigte van restourasie, bewaring en instandhouding van kultuurerfenisse. Daar word onder meer gekyk na wat in die praktyk in Brittanje en die Verenigde State van Amerika gedoen word om sulke geboue te bewaar.

¹ E. Bolsmann, *Ghosts of Pretoria*, pp. 7-12; L. Hnatowicz, Dit 'spook' in Pretoria, *Rapport*, 1999-05-09, p. 5.

Daar word ook gekyk na die restourasiewerk wat aan die Erasmuskasteel gedoen is. Was dit 'n wyse besluit om soveel veranderinge aan te bring of was dit bloot die tydsgees en kan dit die aksies van daardie tydstep (1980er-jare) regverdig? Die bronmateriaal ten opsigte van die restourasie is pynlik min. Die enigste semi-waardevolle bron is 'n dokumentêre film wat deur die program 50/50 van die Suid Afrikaanse Uitsaaikorporasie (S.A.U.K.) oor die restourasieproses gemaak is. Daar is geen behoorlike dokumentasie oor die hele proses beskikbaar nie. Foto's het ook as 'n waardevolle bron gedien, beide tydens die restourasieprosesse en ook om agter te kom wat die restourateurs alles verander het. So kon bepaal word dat die twee ouer huise asook die afgebreekte kombuis nie weer presies oorgebou is soos wat dit oorspronklik was nie.

Volgens mnr. J.J.P.E. Pienaar het Labuschagne met die afskraap van al die muurpapier in die hoek van die eetkamer op die reeksnommer en firma se naam van die oorspronklike muurpapier afgekrom. Volgens I. Bester, (aanbieder van die 50/50 program), het niks van die oorspronklike muurpapier behoue gebly nie. Labuschagne moes staatmaak op ou foto's en beskrywings wat sy by lede van die Erasmus-familie gekry het. Die muurpapier wat Labuschagne gevind het, was histories nie korrek nie en patrone van 'n Londense firma wat Victoriaanse muurpapier reproduseer, is gebruik. Die papier in die Erasmuskasteel is plaaslik vervaardig deur middel van syskermdruk. Die patrone kom nie honderd persent ooreen nie, omdat dit handgemaak is.

Die navorser is besonder dankbaar dat die navorsing oor 'n lang periode gestrek het. Sodoende kon soveel as moontlik inligting ingesamel word en sogenaamde feite se betroubaarheid kon getoets word. Dit het ook beteken dat die navorser in staat gestel is om Krygkor se amptelike eeufeesviering van die Erasmuskasteel op 24 September 2003, by te woon. Dit was 'n insiggewende uitstappie waar die navorser die geleentheid gebied is om met relevante persone te gesels en daardeur 'n paar knelpunte op te los.

Thersia Rossouw

September 2003

INHOUD

	Bladsy
I VICTORIAANSE BOUKUNS IN SUID-AFRIKA	1
1. Inleiding	1
2. Die stand van die Victoriaanse boukuns in Australië en Nieu-Seeland	4
3. Victoriaanse boukuns in Nederland	7
4. Boukuns in die Z.A.R.	8
5. Aspekte van Victoriaanse boukuns in Pretoria en omgewing	9
6. Enkele huise van Pretoria uit die laat-Victoriaanse tydperk	14
6.1 Barton Keep	14
6.2 Burgerspark	16
6.3 Doornkloof	17
6.4 Huis Neethling	19
6.5 Kya Rosa	20
6.6 Krugerhuis Museum	22
6.7 Melrosehuis	24
6.8 Militêre wonings	26
6.9 Sammy Marksmuseum	28
6.10 Voortrekkerhoogte	29
7. Gevolgtrekking	30
II DIE ERASMUSSE VAN GARSTFONTEIN	31
1. Inleiding	31
2. Uiteensetting van die genealogie	31
2.1 Verwarring ten opsigte van die Voortrekker voorouer	42
3. Heraldiese wapen	47
3.1 Verskille in die Erasmuswapen	48
4. Ou familiebegraafplaas	49

	Bladsy
5. Vorige eienaars van die plaas Garstfontein	50
6. Gevolgtrekking	60
III 'N ONDERSOEK VAN DIE ERASMUSKASTEEL SE VLOERPLAN EN DIE ARGITEK VAN DIÉ BESONDERE HUIS	61
1. Agtergrond	61
2. Die argitek van die Erasmuskasteel	62
3. G. Monbello	72
4. Die Erasmuskasteel	72
4.1 Buiteaansig	73
I Mure	76
II Veranda	78
III Toring	81
IV Die gang	82
V Rookkamer	87
VI Slaapkamer	88
VII Badkamer	91
VIII Ontbytkamer	94
IX Eetkamer	95
X “Drawing room” of Damesvoorkamer	98
4.2 Eerste verdieping	100
I Kinderkamer	100
II “Studeerkamer”	101
III Musiekkamer	102
4.3 Tweede verdieping	103
I Solder	103
5. Gevolgtrekking	106

IV	OORSPRONG VAN DIE NAAM “SPOOKHUIS” EN DIE MITES WAT VOORTSPRUIT DAARUIT	107
1.	Inleiding	107
2.	Mites en die naam “Spookhuis”	107
3.	Melaatse kinders	108
3.1	Melaatsheid: siekte van vervloektes, of nie?	113
3.2	Medikasie vir melaatses	116
3.3	Wetgewing ten opsigte van melaatses	117
	I Afsondering, verwydering en aanhouding van melaatses	120
3.4	Die drie melaatse kinders	122
4	Verband tussen die rolprente en die naam “Spookhuis”	126
4.1	Verwarring in verband met films	130
	I Die sogenaamde “spookstorie”	135
	II Binnetonele	137
4.2	Die Erasmuskasteel staan leeg	137
4.3	Spookervarings	139
5	Gevolgtrekking	142
V	RESTOURASIE VAN DIE ERASMUSKASTEEL	143
1.	Inleiding	143
2.	Redes vir die bewaring van die Erasmuskasteel	145
3.	Etië vir bewaring	153
4.	Vorbereiding vir die bewaring van ‘n gebou	154
4.1	Inventaris	154
4.2	Aanvanklike inspeksie	155
4.3	Vorme van “ingryping”	158
5.	Bewaringstrategie vir die Erasmuskasteel	166
6.	Deurlopende dokumentasie	171
7.	Die inrigting van die huis vir kantoor gebruik	173
8.	Die regulering van temperatuur	176
9.	Die 1860-huis en die 1890-huis	180

	Bladsy
VI TOEKOMSPERSPEKTIEF	188
VII BRONNE	191
OPSOMMING/ SUMMARY	207

ILLUSTRASIES

Figuur	Bladsy
1. Barton Keep	14
2. Kuratorswoning in Burgerspark	16
3. Huis Neethling	19
4. Kya Rosa	20
5. Carel Jacobus Erasmus wat Garstfontein gekoop het	39
6. Martha Louisa Erasmus (geb. Prinsloo) wat die kruiedokter was	40
7. Jochemus Johannes Petrus Erasmus en sy vrou, Johanna Jacoba Erasmus (geb. Van Schalkwyk)	56
8. Frans van der Ben se handtekening	62
9. Vloerplan van die Erasmuskasteel	75
10. Die Erasmuskasteel vanuit die noordekant gesien	76
11. Twee tipes houtsierwerk: die langwerpige s-vorm en die boë	79
12. Die Erasmuskasteel se toring	81
13. Die Erasmuskasteel se gang	82
14. Die dwarsgang	83
15. Die Erasmuswa wat uit die Kultuurhistoriese Museum “verdwyn” het	86
16. Uitstulping van die veranda voor die hoofslaapkamer	90
17. Die Erasmuskasteel se agteraansig. Die badkamervenster is sigbaar	92

Figuur	Bladsy
18. Uitstulping van die veranda voor die hooftekamer	96
19. Kinderkamer en toring vanuit die noordekant gesien	100
20. Vooraansig van die Erasmuskasteel se eerste vlak	102
21. Pioniershuisie se vooraansig	125
22. Die 1890-huis se vooraansig	125
23. Die Erasmuskasteel se vooraansig	130
24. Voordeur	146
25. Die herboude kombuis	161
26. Die Erasmuskasteel se hoofingang	173
27. Die herboude pionierswoning	184
28. Die houtsierwerk aan die agterkant van die 1890-huis	185
29. Die houtsierwerk aan die voorkant van die 1890-huis	186
30. Trappe na die solder van die 1890-huis	187

Woordelys

- Art Nouveau*: of Jugendstil is op vloeiende lyne gebaseer wat organies van oorsprong is, byvoorbeeld plante en die menslike vorm.
- Bewaring: die huis moet so goed as moontlik beskerm word teen skadelike elemente.
- Erkervensters: uitgeboude vensters wat ook as komvensters bekend staan. Die uitgeboude venster is in 'n halfsirkel en skep 'n mooi sonnige hoekie.
- Herstel: die gebou moet na sy oorspronklike glorie gemaak word.
- Historiese argeologie: historiografiese navorsing word saam met die argeologiese bevindinge gebruik.
- Instandhouding: die huis moet teen verval en ondergang bewaar word.
- Steentydperk: "voorhistoriese" tydperk waar werktuie hoofsaaklik van klip of steen gemaak is. Daar is in die breë drie tydperke naamlik Vroeë-, Middel-, en Laatsteentydperk. Ongeveer vanaf 500 000 v.C. - 850 v.C.
- Reprodusering: nabootsing van die oorspronklike.
- Rekonstruksie: getroue herbouing van 'n gebou wat afgebreek is.
- Restourasie: herstel of herbouing van 'n gebou om so getrou moontlik aan die oorspronklike te lyk.

Ystertydperk: die laaste “voorhistoriese” tydperk. Die kuns om metaal vanuit ertse te verkry, is gevind. Ongeveer 850 v.C.

Nuwe name wat onlangs verander het

Krygkor Openbare Betrekkinge: Krygkor Korporatiewe Kommunikasie

Pietersburg: Polokwane

Transvaalse Argiefbewaarplek: National Archives of South Africa of
Nasionale Argief van Suid-Afrika

Voortrekkerhoogte: Thaba Tshwane